

**MIĘDZY USTAWODAWSTWEM I
RZECZYWISTOŚCIĄ: ŻYCIE CODZIENNE RODZIN
DUCHOWIEŃSTWA PARAFIALNEGO DIECEZJI
CHARKOWSKIEJ W XIX – NA POCZĄTKU XX WIEKU**

W Artykule przedstawiono próbę analizy życia codziennego rodzin duchowieństwa parafialnego Cesarstwa Rosyjskiego w XIX – na początku XX wieku na tle zmian w prawie świeckim i kościelnym na przykładzie diecezji Charkowskiej. Analiza struktury życia codziennego członków rodziny duchowieństwa parafialnego pozwala zrekonstruować pewien styl życia osób należących do stanu duchowego. Badania stylu życia duchowieństwa, pozwala określić, jak skuteczne były starania władz kościelnych i świeckich Imperium Rosyjskiego wpłynąć na życie codzienne członków danego państwa. Skuteczność "reformy odgórnych" w stosunku do duchowieństwa, zwłaszcza w połowie XIX wieku umożliwia autorowi wyrazić swoje wątpliwości odnośnie "kompleksowości" wielkich reform Aleksandra II, w szczególności w stosunku do poszczególnych stanów, jak np. duchownych.

J. Zacharczenko
*doktorant
wydziału nauk
historycznych
Narodowego
Uniwersytetu w
Charkowie
Im. W. Karazina
m. Charków,
Ukraina*

Słowa kluczowe: struktura życia codziennego, praktyko powszechno, strategie zachowania, rodzina księdza parafialnego.

273

**BETWEEN LEGISLATION AND THE REALITIES OF LIFE: EVERYDAY LIFE OF
FAMILIES OF THE PARISH CLERGY OF THE KHARKIV DIOCESE IN THE 19TH -
EARLY 20TH CENTURIES.**

The paper presents an attempt to analyze everyday life of families of the parish clergy in the Russian Empire in the 19th - early 20th centuries against the background of changes in secular and ecclesiastical legislation through the example of the Kharkiv diocese. Analysis of the patterns of everyday life of family members of the parish clergy makes it possible to reconstruct a certain life style of people belonging to the clerical order. Studies of features of life style of the clergy allow to determine how effective the efforts of church and secular authorities of the Russian Empire were to affect the everyday life of the representatives of the particular estate. Effectiveness of "reform from above" concerning the clergy, especially in the mid-19th century, enables the author to question the "comprehensive nature" of the Great Reforms of Alexander II, particularly with regard to certain estates, such as the clergy.

Keywords: patterns of everyday life, everyday practices, behavioral strategies, family of the parish priest.

**МІЖ ЗАКОНОДАВСТВОМ ТА РЕАЛІЯМИ ЖИТТЯ: ПОВСЯКДЕННЯ РОДИН
ПАРАФІЯЛЬНОГО ДУХОВЕНСТВА ХАРКІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ
У XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.**

У статті представлена спроба проаналізувати повсякдення родин парафіяльного духовенства Російської імперії у XIX – на початку XX ст. на тлі змін світського і

церковного законодавства на прикладі Харківської єпархії. Аналіз структур повсякдення членів родини парафіяльного духовенства дає можливість реконструювати певний стиль життя осіб, що належали до духовного стану. Дослідження особливостей стилю життя представників духовенства дозволяє встановити наскільки результативними були намагання церковної та світської влади Російської імперії вплинути на повсякденне життя представників окремого стану. Результативність «реформ зверху» щодо духовенства, особливо в середині XIX ст., дає можливість автору поставити під сумнів «всеохоплюючий характер» Великих реформ Олександра II, особливо стосовно окремих станів, наприклад духовенства.

Ключові слова: структури повсякдення, повсякденні практики, стратегії поведінки, родина парафіяльного священика.

Протягом «довгого XIX століття» відбулися глобальні зміни у суспільстві Російської імперії. На початку цього періоду в окремий стан викристалізувалося духовенство, та вже наприкінці зазначеного періоду його станові привілеї та особливості на офіційному рівні було стерто. Науковий інтерес представляє дослідження того, наскільки законодавчі новації світської та церковної влади по відношенню до духовенства були результативними. Для того, щоб встановити ступінь результативності реформ на думку автора, було б доцільно звернутися до методології історичної антропології та історії повсякдення. Саме «повсякдення як плавильний тигель раціональності», за свідченням Б. Вальденфельса [2, с. 39], дозволяє встановити наскільки відобразилися реформи, здійснювані державою на житті пересічного громадянина. У фокусі даного дослідження представлені повсякденні практики в окремих сферах життя членів родини парафіяльного священика, таких як: освіта, заміщення вакантних парафіяльних місць, шлюб, економіка родини/формування родинного бюджету та парафіяльна служба. Зміни у вимогах до освіти священика, заміщення вакантних парафій, поява нових і скасування старих джерел поповнення бюджету родини парафіяльного священика протягом XIX ст., – все це вимагало від членів духовного стану певних пристосувань.

274

Варто зауважити, що поставлена проблема раніше не була предметом окремої наукової розвідки. Особливого значення мають роботи сучасного американського дослідника Грегорі Фріза [13, 14], що стосуються соціальної історії Російської імперії XIX ст. та його полеміка з Крістофом Шмідтом стосовно станової парадигми у пізньоімперському суспільстві. Так само, твердження Г. Фріза, стосовно збереження станової ідентичності серед духовенства вступають у протиріччя з ідеями знаного сучасного російського історика Бориса Миронова [7]. На відміну від Б. Миронова, Г. Фріз стверджує, що стани продовжували зберігатися і після доби «Великих реформ», і більше того, станова ідентичність у цей період навпаки ще більше розвивалася.

Також, варто назвати низку розвідок сучасних дослідників, що присвячені регіональним студіям з історії духовенства у різних єпархіях Російської імперії та окремим аспектам його повсякденного життя. Маємо на увазі роботи таких дослідників як Л. Посохова [9], Т. Леонтєва [4], О. Скутнев [11], В. Макарова [5] та ін.

Метою дослідження – є аналіз тактик та стратегій поведінки членів родини парафіяльного духовенства Російської імперії на прикладі Харківської єпархії на тлі змін світського та церковного законодавства у XIX – на початку XX ст. Виокремлення специфічних стереотипів поведінки членів родини священика у XIX ст, як відповідей на виклики свого часу, ініційованих світською та церковною владою у Російській імперії, дозволяє сконструювати стиль життя родини парафіяльного духовенства. Такий підхід до

дослідження повсякденного життя видається найбільш вдалим, оскільки дозволяє відмежуватися від банального побутописання, що досить часто характерне для подібних розвідок. Важливою проблемою є встановлення того, як саме родина священника та її члени реагували на нововведення і як це позначилось на їхніх повсякденних практиках.

Джерельну базу дослідження становлять законодавчі акти та актові матеріали церковного та світського походження Російської імперії, діловодна документація Харківської духовної консисторії, кримінального управління поліції Міністерства внутрішніх справ, джерела особового походження, зокрема епістолярії священників та матеріали періодики Харківської єпархії.

Законодавство Російської імперії та реалії життя періоду кінця XVIII – початку XIX ст. не вимагали від людини, що бажала зайняти місце священнослужителя у парафії обов'язкової духовної освіти, по суті, знання Закону Божого при відповідних сприятливих обставинах, в умовах функціонування механізму виборності священника парафіянами на сільських зібраннях [3, с. 350]. Однак, у 1808 р. Святіший Синод видав наказ щодо обов'язкової освіти дітей священника. Так у документі була зазначено як обов'язок місцевих єпархіальних архієреїв «зараховувати до духовного училища усіх дітей духовенства 6-8 років». Благочинним було наказано під час об'їзду парафій «екзаменувати дітей духовенства», що проживали за малолітством разом із батьками, а результати доводити до відома духовному правлінню. Відповідне розпорядження існувало і в Харківській єпархії за підписом архієпископа Христофора (Сулими) [6, с. 99].

Ця зміна у законодавстві стала певним викликом для родини парафіяльного священника, оскільки родина священника отримала «нову» статтю витрат у родинному бюджеті на навчання синів відповідного віку. На цей виклик батьки-священники відповідали по-різному. Узагальнюючи відомості з джерел можна виокремити дві стратегії поведінки. Перша була направлена на виконання цього наказу, і деякі батьки поставилися з усією відповідальністю до навчання своїх дітей, друга стратегія була направлена на саботування цієї настанови. Джерела Духовної консисторії Харківської області містять чимало тенденційних справ, щодо розгляду благочинним причин, через які сини священника, що досягли віку 14-16 років ніде на цей момент не навчалися і не мали ніякої освіти окрім примарної домашньої. Так, у 1808 р. благочинний Олексій (Лебединський) інформував Зміївське духовне правління, що священник с. Барок о. Яків (Федоров): «...замало старанності проявляє: син його Павло 12 років вчить у псалтирі лише 7 кафізму...» [6, с. 100]. Батька-священника за невиконання вимог Святішого Синоду та розпоряджень архієпископа було покарано штрафом, а його сина відправлено на місяць до сирітського будинку при Харківському колегіумі.

Стратегія священників, що була направлена на залишення своїх синів при собі пояснюється тим, що діти у родині священника змалку виконували чимало робіт по господарству, а також прислужували своїм батькам у церкві. Обмеженість родинного бюджету з одного боку не давала батькам забезпечити належною освітою своїх дітей, а з другого боку, самі діти допомагали поповнювати родинний бюджет. Тож полишаючи родину для навчання сини священника не лише створювали додаткові витрати для своїх батьків, а й позбавляли їх частини доходу. Типовою була ситуація, коли до Духовного правління священник подавав прохання на заміщення вакантної посади паламаря чи дячка у своїй церкві для сина 14-17 років. Окрім парафіяльної служби, сини священника могли займатися цілком невідповідними для духовного стану заняттями. Так, наприклад, Валківський протоієрей Олексій (Снісарьов) згадував, що у 7 років випасав овець свого батька дзвонаря, а у 15 років був найліпшим його помічником у польових роботах [6, с. 101].

Для того, щоб залишити при собі сина і не відправляти на освіту, священники вдавалися до всіляких інсинуацій. Збереглося кілька пояснювальних записок священників, чому їхні діти так і не можуть отримати освіти. Батьки-священники це пояснювали недолугістю, хворобливістю та ін.: «...завжди шлунком хворий, через те й дурний». Також, існувала й інша практика. Синів, що досягли п'ятнадцятилітнього віку нашвидкуруч одружували, це ставало приводом для відмови навчатися: «...вже одружений, проте без відома духовного начальства» [6, с. 102].

Таким чином, стосовно освіти синів у родині священника у першій половині XIX ст. встановилось дві стратегії поведінки. Якщо говорити про те, наскільки поширеною була ця тенденція, то можна встановити, зважаючи на обмеженість бюджету родини парафіяльного священника особливо у сільській місцевості, що це було досить поширеною практикою. Аналізуючи чисельність священнослужителів за матеріалами Історико-статистичного опису Харківської єпархії Філарета (Гумілевського) [12, с. 205] близько 2/3 від загальної кількості парафіяльного духовенства у Харківській єпархії становили сільські священнослужителі, з них близько половини займали парафії, які належали до найнижчого класу де кількість парафіян була меншою 200 душ. Тож, з великою вірогідністю саме для цього прошарку священнослужителів була характерна описувана практика. У другій половині XIX ст. у зв'язку з тим, що видається наказ про обов'язкове заміщення вакантних парафіяльних місць лише особами що пройшли повний курс Духовної семінарії, ця тенденція зникає. Оскільки, батькам-священникам не залишилося можливості передавати своє парафіяльне місце синам, чи влаштувати на інше вигідні посади синів без освіти, освіта у другій половині XIX ст. стала мінімальним допустимим критерієм для заміщення вакантних місць у причті. Справочинна документація Харківської духовної консисторії, а саме корпус «прохань на заміщення священницьких місць» цілком підтверджує цей факт.

Щодо заміщення вакантних місць у причті протягом XIX ст. просліджувалося кілька практик, а саме: наслідування сином парафії свого батька-священника, а також наслідування зятем-священником парафії свого тестя, шляхом укладання шлюбу з його донькою. Протягом першої половини XIX ст. ця тенденція була поширеною як серед духовенства українських, так і російських губерній імперії. До консисторії священником подавалося прохання про передачу священницького місця у причті його сину. Корпус цих джерел має високий ступінь інформативності, оскільки у таких «проханнях» вибір наступника розлого обгрунтовувався. Наводилися відомості про освіту претендента, це починаючи з 20-х рр. XIX ст. стало першочерговим, другим пунктом, на якому наголошувалося у документі було те, що претендент уже кілька років прислужував у цій церкві, і що родина священника уже кілька поколінь служить у даній парафії і ніколи не мала нарікань від своїх парафіян. Розгляд таких прохань займав певний час. Існували ситуації коли на місце священника претендували син священника та місцевий паламар чи стороння особа, що призначалася консисторією. В таких ситуація виникав певний конфлікт і проблема вибору у єпархіального керівництва. Однак, у більшості ситуацій під час передачі священницького місця, керівництво виступало на боці сина священника, якщо він відповідав необхідним критеріям освіти.

Важливу роль у механізмі передачі священницької посади відігравали віряни, особливо на початку XIX ст. Характерною рисою практик парафіяльного життя українських губерній як Малоросії, так і Слобожанщини була можливість вибору у парафіян нового священника [1, с. 26]. Зважаючи на це претендент, що не був пов'язаний і був незнайомий з місцевою селянською общиною не мав шанси. Більше того, у певних ситуація, віряни могли подати своє прохання до консисторії, у якому наголошували бачити на священницькому місці саме сина колишнього священника, а ніж незнайомця. При цьому,

що характерно, сам син священника міг і поступатися у ступені здобутої освіти «надісланому» консисторією претенденту. Таку проблему консисторія вирішувала в залежності від чисельності та територіального розміщення конкретної парафії. Щодо сільських причтів на недоліки у освіті священницького сина могли і закрити очі, проте, що стосується парафій у повітових містах та великих за чисельністю громад віруючих, то більші шанси мав пошукач з кращою освітою.

Іншою стратегією заміщення вакантних парафій було укладання шлюбу з донькою священника, чие місце згодом могло перейти новоспеченому зятю, це явище детально у своєму дослідженні описала Л. Посохова [9]. Можна лише додати, що це явище загалом було характерним і для всього XIX ст. Певні зміни відбулися лише в останній третині XIX ст. у результаті реформ Олександра II, хоча сам механізм майже не змінився. На тлі соціальної модернізації Російської імперії вихідці з духовного стану отримали змогу не продовжувати життєвий шлях своїх батьків, а здобувати й світську освіту чи навіть отримавши церковну освіту займати світські посади, так само як і вихідці не з духовного стану отримали змогу здобувати церковну освіту і займати церковні посади. Проте, сучасний дослідник Б. Миронов у своїй монографії зазначає, що на момент 1904 р. лише близько 4% священників були не вихідцями з духовного стану [7, с. 126], що ставить під сумнів реалізацію вказаних реформ на практиці.

Аналізуючи економіку родини парафіяльного священника крізь призму повсякдення, необхідно враховувати відносність та велику розбіжність між офіційними цифрами та показниками, що представлені у актових матеріалах та реальним станом речей. Говорячи про економіку родини, як зазначають у своїй роботі Л. Посохова та Н. Пилипенко, необхідно мати на увазі родинний бюджет [10, с. 147]. Кількість статей доходів та витрат такого бюджету може розрізнятися в залежності від того у якій місцевості знаходиться парафія. Головна відмінність присутня між міськими та сільськими причтами.

Доходи бюджету родини парафіяльного священника можна умовно розподілити на дві категорії – це офіційні та неофіційні. До офіційних слід відносити ті, що були встановлені та регламентовані актовими документами. Перша спроба такої офіційної регламентації датується 1764 р. – це указ Катерини II, щодо встановлення твердих оплат за відправлення обрядів. За часів Олександра I розміри цих оплат було переглянуто і збільшено. Однак, фіксована плата за треби фактично залишалася лише на папері. Повсякденні практики у парафіяльному житті громади свідчать про те, що віряни сприймали сплату за треби не у прямому розумінні, а як певна вдячність священнику, тож не дотримувалися встановлених регламентів. Окрім цього відчутну частку доходів приносив земельний наділ, що надавався священнику, а також руга. У часи царювання Миколи I до офіційних джерел поповнення родинного бюджету було додано так зване «жалування». Парафії були розподілені на 7 класів в залежності від кількості вірян і був встановлений відповідний розмір жалування. В результаті видання «Положення про церковно-парафіяльні попечительства» (1864 р.) та нової «Інструкції для церковних старост» (1890 р. «стара» – 1808 р.) було дозволено відкривати рахунки у банках, куди можна було класти певну суму грошей, відсотки з яких йшли на забезпечення парафіяльного священника та його родини.

До неофіційних джерел доходів, слід відносити ті, що не були регламентовані і зберігалися на рівні традицій. Оскільки офіційна плата за обряди сприймалася як певна «вдячність», то віддячували за проведений обряд хрещення дитини, вінчання молодих, відспівування/поминання померлого, освячення нової оселі як грошима так й іншими необхідними у житті й господарстві речами та продуктами зокрема. Так, типовою практикою «віддячування» за хрещення, весілля, відспівування було частування священника

алкогольними напоями, при чому розділяючи споживання цих напоїв разом із вірянном у вигляді певного подарунку. Ця традиція призводила до відповідних девіацій у поведінці священика та певних казусах у хитросплетінні парафіяльних практик та селянських традицій, на які звертає увагу сучасна дослідниця В. Макарова [5, с. 73]. Типовими у повсякденні родини парафіяльного священика була допомога вірян у веденні господарства та збирання врожаю.

Важливо зауважити, що хоча на рівні законодавства зміни щодо матеріального забезпечення парафіяльного духовенства відбувалися постійно протягом ХІХ – початку ХХ ст. суттєвим чином на їх повсякдення це не вплинуло. Особливо це стосується сільської місцевості. Священик, що мав земельний наділ і проживав у сільській місцевості за своїм стилем життя та рівня матеріального статку наближався до своїх селян, він та члени його родини так само мали працювати на землі, займатися господарством, для того щоб отримати додаткові джерела доходів, оскільки офіційних у більшості випадків не вистачало. У цьому відношенні соціальна модернізація мало змінила стиль життя сільського парафіяльного причту загалом та родини священнослужителя зокрема.

Парафіяльна буденність священика різко відрізнялася від його семінарського побуту. Новопризначений священик у ХІХ ст. за спогадами свідків таких ситуацій опинявся у незнайомому середовищі і мав пристосовуватись до вимог і традицій, що були прийняті в общині [5, с. 76]. Крізь призму поглядів традиційного світогляду селян священик тим самим вступав до «кола своїх», як інтерпретує це російська дослідниця Т. Бернштам [1], таким чином проводився певний обряд прийняття до общини.

Важливим є і те, що життєвий цикл людини, яка народжувалася у родині священика протягом ХІХ ст. було видозмінено. У зв'язку з введенням так званого обов'язкового навчання, сини священика відривалися від своїх батьків і опинялися у семінарському середовищі, яке характерно відрізнялося від їх попереднього оточення. Специфічні умови життя, набуття освіти залишали свій відбиток на постаті молодої людини. У другій половині ХІХ ст. революційні ідеї поступово почали проникати у середовище семінаристів та вихідців з духовного стану. У Державному архіві Російської Федерації у фондах «Колекції речових доказів, вилучених під час обшуків жандармським управлінням (Ф. 1167)», в одному з джерел вихованець Харківської духовної семінарії описує причини кримінальної поведінки свого товариша по навчальному закладу. Семінарист на початку ХХ ст. пише: «Велике зло живе у семінарії, як невідворотний закон існування юної, довірливої, гарячої молодості... чимало вихованців, особливих, старанних у духовному училищі прийняли у семінарії напрям, протилежний попередньому. Вони перетворилися на п'яниць, картярів, розбещених у своїй духовній загибелі.»

Таким чином, повсякдення родин парафіяльного духовенства Харківської єпархії ХІХ ст. у більшості своїй вступало з офіційним законодавством у різочу невідповідність. Невирішеність проблеми матеріального забезпечення родини священика, «підкорення» державою слуг Церкви, спричинило «кризу духовенства». Стиль життя членів родин парафіяльного духовенства особливо у сільській місцевості майже не змінився. Соціальна модернізація Російської імперії, що відбувалася на тлі «Великих реформ» Олександра ІІ не змінила суті існування духовенства, а реформи і новації проведені церковною та світською владою не принесли відчутних результатів.

Література:

1. Бернштам Т. А. Приходская жизнь русской деревни: Очерки по церковной этнографии. – СПб., 2005. – 413 с.

2. Вальденфельс Б. Повседневность как плавильный тигль рациональности // Социологос. – М.: Прогресс, 1991. – С. 39-50.
3. Знаменский П. Руководство к истории Русской православной церкви / П. Знаменский. – Казань, 1876. – 482 с.
4. Леонтьева Т. Г. Жизнь и переживания сельского священника (1861 -1904) / Т. Г. Леонтьева // Социальная история. Ежегодник. – М., 2000. – С. 34 – 56.
5. Макарова В. Ю. «Он хотя и выпивает, но не упивается»: отношение крестьян к пьянству священников / В. Ю. Макарова // Сны Богородицы. Исследования по антропологии религии / Под ред. Ж. В. Корминой, А. А. Панченко, С. А. Штыркова. – СПб., 2006. – С. 70 – 85.
6. Материалы к столетию Харьковской кафедры // Харьковский сборник. – Вып. 8. – 1900. – 458 с.
7. Миронов Б. Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.): Генезис личности, демократической семьи, гражданского общества и правового государства: в 2 т. / Б. Н. Миронов. – СПб.: Дмитрий Буланин, 1999. – Т. 1. – 548 с.
8. Пономарев О. По вопросу о средствах содержания сельского духовенства / О. Пономарев // Руководство для сельских пастырей. – 1861. – № 39. – С. 451 – 466.
9. Посохова Л. Шлюбні стратегії випускників православних колегіумів та формування стану духовенства в Україні XVIII ст. / Л. Посохова // Сіверянський літопис. – 2008. – № 4. – С. 108 – 116.
10. Посохова Л. Ю., Пилипенко Н. Г. Сім'я парафіяльного священника Харківської єпархії XIX ст. / Л. Ю. Посохова, Н. Г. Пилипенко // Краєзнавство. – К., 2005. – № 1-4. – С. 146-152.
11. Скутнев А. В. Приходское духовенство в условиях кризиса Русской православной церкви во второй половине XIX в. – 1917 г.: Автореф. дис. канд. ист. наук / А. В. Скутнев. – Киров, 2005. – 271 с.
12. Филарет (Гумилевский). Историко-статистическое описание Харьковской епархии. – Отд. II. / Филарет (Гумилевский). – 430 с.
13. Фриз Г. Сословная парадигма и социальная история России // Американская русистика: веги историографии последних лет. Императорский период. Антология. – Самара, 2000. – С. 121-162.
14. Freeze G. L. The Parish Clergy in Nineteenth-Century Russia. Crisis, Reform, Counter-Reform / G. L. Freeze. – Princeton, 1983. – 412 p.

**BETWEEN LEGISLATION AND THE REALITIES OF LIFE:
EVERYDAY LIFE OF FAMILIES OF THE PARISH CLERGY OF
THE KHARKIV DIOCESE IN THE 19TH - EARLY 20TH CENTURIES**

ZAHARCHENKO E.

During the "long 19th century" global changes took place in the society of the Russian Empire. At the beginning of this period the clergy crystallized into a separate state, and at the end of this period its class privileges and features on the official level were erased. Scientific interest is to study how effective legislative novations of secular and ecclesiastical authorities in relation to the clergy were. In order to establish the degree of effectiveness of the reforms, in the author's opinion, it would be appropriate to apply the methodology of historical anthropology and the history of everyday life. It is the "everyday life as a melting pot of rationality", according to

B. Waldenfels [2, p. 39], allows to determine what effect reforms carried out by the state had on the lives of ordinary citizens. The focus of this study are daily practices in some areas of life of family members of the parish priest, such as education, filling the parish vacant positions, marriage, family economy/family budget formation and parish service. Changes in the requirements for education of a priest, filling the vacant parishes, appearance of new and abolition of old sources of budget replenishment of the family of the parish priest during the 19th century - all this required some facilities from the members of the clerical order.

It should be noted that the given problem has not previously been the subject of a separate scientific exploration. Of particular importance are the works of Gregory Freeze - contemporary American researcher [13, 14] concerning the social history of the Russian Empire in the 19th century and his debate with Christoph Schmidt regarding the estate paradigm in the Late Imperial society. Similarly, the statements of G. Freeze concerning the preservation of class identity among the clergy come into contradiction with the ideas of Boris Mironov - well-known contemporary Russian historian [7]. In contrast to Boris Mironov, G. Freeze argues that estates continued to exist after the age of "Great Reforms", and moreover, class identity in this period, on the contrary, developed further.

Also one should mention a number of investigations of modern scholars devoted to regional studies on the history of the clergy in various dioceses of the Russian Empire and particular aspects of its everyday life. These are the works of such researchers as L. Posokhova [9] T. Leontieva [4] A. Skutnev [11] Makarova [5] and others.

The purpose of the study is to analyze tactics and strategies of behavior of family members of the parish clergy of the Russian Empire through the example of the Kharkiv diocese against the background of changes in secular and ecclesiastical legislation in the 19th - early 20th centuries. Singling out specific behavioral stereotypes of the family members of the priest in the 19th century, as a response to the challenges of the time initiated by secular and ecclesiastical authorities in the Russian Empire, allows to construct the life style of the family of the parish clergy. Such approach to the study of everyday life happens to be the most successful because it allows to dissociate from the trivial everyday life description that is often typical for such studies. An important problem is to establish how the priest's family and its members responded to innovations and how this affected their everyday practices.

Source basis of the study consists of acts of legislation and act materials of ecclesiastical and secular origins of the Russian Empire, clerical documents of management and record keeping of the Kharkiv Ecclesiastical Consistory, Criminal Police Department of the Ministry of Internal Affairs, the sources of personal origin, including epistolaries of priests and periodical materials of Kharkiv diocese.

Legislation of the Russian Empire and the realities of life of the late 18th - early 19th centuries did not require compulsory theological education from a person who wished to occupy the position of the priest in the parish, in fact, the knowledge of the law of God in appropriate favorable circumstances in terms of the functioning of the election of parish priest by parishioners in the village meetings [3, p. 350]. However, in 1808 the Holy Synod issued a decree about compulsory education for the priest's children. The document stated that the duty of local diocesan bishops was "to accept all the children of the clergy aged 6-8 to the religious school". Deans were ordered during the ride around parishes to "examine the children of the clergy" who lived at the infancy with their parents, and to bring the results to notice of the Ecclesiastical Board. The corresponding order existed in the Kharkiv diocese signed by Archbishop Christopher (Sulima) [6, p. 99].

This change in the legislation became somewhat a challenge for the family of the parish priest, because the priest's family received a "new" item of expenses in the family budget for

education of the children of the appropriate age. This challenge parents-priests answered differently. Summarizing the information from the sources one can distinguish two strategies of behavior. The first was aimed at the implementation of this order, and some parents reacted responsibly to the education of their children. The second strategy was aimed at sabotaging this guideline. The sources of the Ecclesiastical Consistory of the Kharkiv region contain many tendentious cases in which Dean examined reasons why priest's sons who reached the age of 14-16 didn't study at that time and had no education except illusory home one. Thus, in 1808 Dean Oleksii (Lebedinskii) informed Zmiivsky ecclesiastical government that the priest from Barok village father Yakov (James) (Fedorov): "... shows little zeal: his son Paul 12 years learns in the Psalter only 7 kathisma ..." [6, p. 100] Father-priest for failing to comply with orders of the Holy Synod and the decrees of the Archbishop was punished with a fine, and his son was sent to the orphanage in the Kharkiv Collegium for one month.

The strategy of the priests which was aimed at leaving their children with them is explained by the fact that children in the family of the priest since childhood did a lot of work around the house and assisted their parents in the church. Limited family budget on the one hand did not allow parents to ensure proper education of their children, on the other hand, the children themselves helped to replenish the family budget. So, leaving the family for education the sons of the priest not only created extra expenses for their parents, but also deprived them of some income. Typical was the situation when to the Ecclesiastical Board the priest filed a request for filling the position of a sexton or deacon in his church for his 14-17-year-old son. In addition to parish life, the sons of the priest could perform quite inappropriate activity for the clerical order. For instance, the archpriest Oleksii (Snisariov) from Valki recollected that at the age of 7 he grazed the sheep of his father, who was a bell-ringer, and at the age of 15 he was his best helper in the field work [6, p. 101].

In order to keep the son at home and not to send him to get education, the priests did various insinuations. A few explanatory notes of the priests survived, in which they describe why their children cannot get education. Parents-priests explained that the reason was weakness, sickness and so on. "...always sick with stomach and stupid because of this". Also, there was another practice. The sons who reached the age of 15 were hastily married. This became the reason to refuse to study: "... already married, but without the knowledge of the ecclesiastical authorities" [6, p. 102].

Thus, concerning education of the children in the family of the priest in the first half of the 19th century, two behavioral strategies established. In terms of how widespread this trend was, it is possible to determine, given the limited budget of the family of the parish priest especially in rural areas, that it was a fairly common practice. Analyzing the number of priests according to the materials of historical and statistical description of the Kharkov diocese by Philaret (Gumilevskii) [12, p. 205] about 2/3 of the total number of the parish clergy in the Kharkiv diocese were village priests, of whom about a half occupied parishes, which belonged to the lowest class where the number of parishioners was less than 200 souls. So, with high probability it is for this section of the clergy described practices were typical. In the second half of the 19th century due to the decree on compulsory filling of vacant parish positions by only people who completed a full course of theological seminary, this tendency disappears. Since parents-priests didn't have the possibility to hand over their parish position to their sons, or place their children in another lucrative positions without education, education in the second half of the 19th century became the minimum acceptable criteria to fill vacant positions in the clergy of a parish. Records from Kharkiv Ecclesiastical Consistory, namely "requests to fill ecclesiastical positions", fully confirm this fact.

As for the vacant positions in the clergy of a parish during the 19th century a few practices were traced, such as: the inherited the parish of his father-priest, and also son-in-law-priest

inherited the parish of his father-in-law by getting married to his daughter. During the first half of the 19th century this tendency was common both among the clergy of Ukrainian and Russian provinces of the Empire. To the consistory the priest filed a request to hand over the position in the clergy of a parish to his son. The body of these sources is highly informative, because in these "requests" the choice of a successor was grounded in details. Information about the education of the candidate was given, from the 20's of the 19th century this become a priority. The second point, which was noted in the document, was that the candidate had been serving in the church for several years, and the priest's family had been serving in the given parish for several generations and had never had complaints from its parishioners. Consideration of such requests takes some time. There were situations when the son of the priest and the local sexton, or another person appointed by the consistory applied for the position of the local priests. In such situations arose a conflict and the problem of a choice in diocesan authority. However, in most situations, the authority acted on the side of the son of the priest, if he met necessary criteria of education.

Believers played an important role in the mechanism of delegation of the priestly position, especially in the early 19th century. A characteristic feature of parish life practices of Ukrainian provinces both in Little Russia and Sloboda Ukraine was a possibility of parishioners to choose a new parish priest [1, p. 26]. In view of this, candidate who was not connected and was unfamiliar with the local village community had no chances. Moreover, in certain situations, believers could file their request to the consistory, in which they insisted on seeing the son of the former priest rather than a stranger on the priestly position. Besides, typically, the son of the priest himself could be inferior in the level of education to the candidate "sent" be the consistory. This problem the consistory solved depending on the size and spatial distribution of a particular parish. As for the rural clergy of a parish, one could turn a blind eye to the shortcomings in education of the priest's son, but in the parishes in district towns and communities with a great number of believers a candidate with better education had more chances.

282

Another strategy to fill vacant parishes was marriage to the daughter of a priest, whose place could then be handed over to a newly-made son-in-law, this phenomenon L. Posokhova described in detail in her study [9]. One can only add that this phenomenon in general was typical for the whole 19th century. Some changes took place only in the last third of the 19th century as a result of the reforms of Alexander II, although the mechanism almost did not change. On the background of social modernization of the Russian Empire those who came from the clergy were able to not continue living the way of their parents and to acquire secular education, or even having got ecclesiastical education could occupy secular positions, as well as those who didn't come from the clergy were able to get ecclesiastical education and occupy church positions. However, modern scholar B.Mironov in his monograph notes that in 1904 only about 4% of priests were not originally from the clergy [7, p. 126], which casts doubt on the implementation of the mentioned reforms in practice.

Analyzing the economy of the family of the parish priest in the light of everyday life, it is necessary to consider the relativity and great discrepancy between the official figures and indicators presented in the documentary materials and the real state of affairs. Talking about the economy of the family, as L. Posokhova and N. Pylypenko note in their work, one should mean family budget [10, p. 147]. Number of income items and expenses of such budget may vary depending on the area in which the parish is located. The main difference is present between urban and rural clergies of a parish.

Budget revenues of the family of the parish priest can be roughly divided into two categories - formal and informal. To the official ones one should attribute those established and regulated by deeds. The first attempt of such formal regulation dates from 1764 - it is a decree of Catherine II concerning the establishment of payment for performing rites. In the days of

Alexander I amount of these payments was revised and increased. However, fixed payment for the occasional rites virtually remained only on paper. Everyday practices in the parish life of the community indicate that believers perceived payment for occasional rites not literally, but as gratitude to the priest, so they didn't stick to the established regulations. Also a significant share of revenues brought allotment given to the priest, and rhuga. During the reign of Nicholas I so-called "salary" was added to official sources to replenish the family budget. Parishes were divided into 7 classes according to the number of believers and an appropriate size of the salary was established. As a result of the publication of "Church and parish trusteeship regulations" (1864) and a new "Guidelines for churchwardens" (1890" old "- 1808) it was allowed to open accounts in banks, place some money on, the interest of which was given to provide parish priest and his family.

To informal sources of revenue one must attribute those which were unregulated and kept at the level of traditions. Since the official payment for rites was perceived as a kind of "gratitude", one showed such gratitude for baptism of the child, wedding ceremony, funeral service/remembrance of the dead, consecration of a new house by giving money and other necessary in life and household things and food in particular. Thus, the common practice of "showing gratitude" for baptism, wedding, funeral service was to treat the priest to alcoholic beverages, sharing the consumption of these beverages with the believer as a certain gift. This tradition led to appropriate deviations in the behavior of the priest and certain incidents in the cobwebs of parish practices and village traditions, which V. Makarova, modern researcher, pays attention to [5, p. 73]. The help of believers in running the household and harvesting was typical in everyday life of the family of the parish priest.

It is important to note that although at the level of legislative changes in the financial security of the parish clergy constantly took place during the 19th - early 20th century, they didn't substantially affect the everyday life. This especially concerns rural areas. The priest, who had allotment and lived in rural areas in his lifestyle and level of material wealth approximated to his peasants. He and his family had to work on the land, do housework in order to get additional sources of income, as official ones in most cases were not enough. In this respect, social modernization brought little changes in the lifestyle of the rural clergy of a parish in general and the family of the priest in particular.

Routine of the parish priest differed sharply from his seminary life. In the 19th century newly appointed priest according to the recollections of witnesses of such situations turned out in an unfamiliar environment and had to adapt to the needs and traditions accepted in the community [5, p. 76]. In the light of the views of the traditional outlook of peasants, in such way the priest became "one of them" as a Russian researcher T. Bernshtam interprets this [1], thus some rite of admission to the community was performed.

It is also important that during the 19th century the life cycle of a person who was born into a family of a priest was modified. In connection with the introduction of the so-called compulsory education, the children of the priest lost touch with their parents and found themselves in the seminar environment that was rather different from their previous environment. Specific conditions of life, the acquisition of education left their mark on the figure of a young man. In the second half of the 19th century revolutionary ideas gradually began to penetrate into the seminarians environment and people of the clergy. In the State Archives of the Russian Federation in the funds of "Collections of material evidence withdrawn during searches conducted by gendarmerie (F. 1167)", in one of the sources a student of Kharkiv ecclesiastical seminary describes the reasons of criminal behavior of his fellow student. The seminarian in the 20th century writes: "The great evil lives in the seminary as inevitable law of young, trusting, hot youth.... a lot of students, special, zealous in religious school, in the seminary accepted direction

opposite to the previous one. They have become drunkards, gamblers, corrupted in their spiritual death. "

Thus, in the 19th century everyday life of the family of the parish clergy in the Kharkiv diocese for the most part came into a striking discrepancy with the official legislation. Unsolved problem of financial security of the priest's family, "subjection" of servants of the Church by the state led to the "crisis of the clergy." Lifestyle of family members of the parish clergy, especially in rural areas, did not change. Social modernization of the Russian Empire, which took place against the background of "great reforms" of Alexander II did not change the essence of the existence of the clergy, and reforms and innovations performed by ecclesiastical and secular authorities did not bring tangible results.

References:

1. Bernshtam T. A. Prihodskaya zhizn russkoi derevni: Ocherki po tserkovnoy etnografii. – SPb., 2005. – 413 s.
2. Waldenfels B. Povsednevnost kak plavilnyi tigl ratsionalnosti // Sotsiologos. – M.: Progress, 1991. – S. 39-50.
3. Znamenskii P. Rukovodstvo k istorii Russkoi pravoslavnoi tserkvi / P. Znamenskii. – Kazan, 1876. – 482 s.
4. Leontieva T. G. Zhizn i perezhivania selskogo svyashennika (1861-1904) / T. G. Leontieva // Sozialnaya istoriya. Ezhegodnik. – M., 2000. – S. 34 – 56.
5. Makarova V. Yu. "On khotia i vypivaet, no ne upivaetsa": otnoshenie krestian k pianstvu svyashennikov / V. Yu. Makarova // Sny Bogoroditsy. Issledovania po antropologii religii / Pod red. Zh. V. Korminoi, A. A. Panchenko, S. A. Shtyrkova. – SPb., 2006. – S. 70 – 85.
6. Materialy k stoletiyu Kharkovskoi kafedry // Kharkovskii sbornik. – Vyp. 8. – 1900. – 458 s.
7. Mironov N. B. Sozialnaya istoria Rossii perioda imperii (XVIII – nachalo XX v.): Genezis lichnosti, demokraticheskoi sem'i, grazhdanskogo obshestva i pravovogo gosudarstva: v 2 t. / B. N. Mironov. – SPb.: Dmitrii Bulanin, 1999. – T. 1. – 548 s.
8. Ponomarev O. Po voprosu o sredstvakh sodержania selskogo dukhovenstva / O. Ponomarev // Rukovodstvo dlia selskikh pastyrei. – 1861. – № 39. – S. 451 – 466.
9. Posokhova L. Shlubni strategii vypuskniv pravoslavnykh kolegiumiv ta formuvannia stanu dukhovenstva v Ukraini XVIII st. / L. Posokhova // Siverianskii litopus. – 2008. – № 4. – S. 108 – 116.
10. Posokhova L. Yu., Pylypenko N. G. Simia parafialnogo sviashennyka Kharkivskoi eparkhii XIX st. / L. Yu. Posokhova, N. G. Pylypenko // Krayeznavstvo. – K., 2005. – № 1-4. – S. 146 – 152.
11. Skutnev A. V. Prikhodskoe dukhovenstvo v usloviakh krizisa Russkoi pravoslavnoi tserkvi vo vtoroi polovine XIX v. – 1917 g.: Avtoref. dis. kand. ist. Nauk / A. V. Skutnev. – Kirov, 2005. – 271 s.
12. Philaret (Gumilevkii). Istoriko-statisticheskoe opisanie Kharkovskoi eparkhii. – Otd. II. // Philaret (Gumilevkii). – 430 s.
13. Freeze G. Soslovnaya paradigma i sozialnaya istoria Rossii // Amerikanskaya rusistika: vekhi istoriografii poslednikh let. Imperatorskii period. Antologia. – Samara, 2000. – S. 121 – 162.
14. Freeze G. L. The Parish Clergy in Nineteenth-Century Russia. Crisis, Reform, Counter-Reform / G. L. Freeze. – Princeton, 1983. – 412 p.